

Андрій Портнов

ФЕНОМЕН ТРИЗУБУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Малий герб України – тризуб, визначений Конституцією України як обов'язковий елемент великого державного герба України, здавна привертає увагу дослідників. Проте, роботам з цього питання не вистачає концептуальної визначеності, що пояснюється як об'єктивними науковими складнощами вивчення теми, так й ідеологічними упередженнями. Всебічне вивчення наявних джерел приводить до висновку, що тризуб є одним з найцікавіших знакових феноменів української історії, саме це визначає специфіку його дослідження.

Перша складність полягає у тому, що ми не маємо жодного писемного свідчення про цей знак за часів Київської Русі. У наявності є тільки монети, зображення тризуба на стінах церков. Та опис цих знаків було зроблено не сучасниками, а вченими через багато років. Сама назва «тризуб» штучна й введена у науку М. Карамзіним. В українській мові це слово мало інше значення, так у давнину називали тризубі вила¹. Ця термінологічна складна проблема недостатньо з'ясована і маємо хіба що концепцію О. Братка, за якою історичною назвою цього знаку була «Трійця»².

Другу складність можемо охарактеризувати як широке, з огляду застосування цього знаку, навіть за межами України. Зображення тризубу знайдено в Єгипті, Вавилоні, Австрії, Греції, а на теренах України ще задовго до приходу Рюриковичів його знайдено серед скіфо-сарматських поселень, на монетах Боспорського царства тощо. Крім того, тризуб – це алхімічний символ ртуті, знак планети Нептун, головний елемент сучасного прапора Барбадосу. Усе це дозволяє висловити припущення, що тризуб є абстрактним символом світотворення, як і хрест та його різновид – свастика, відома ще задовго до християнських часів.

Чи не найскладнішою проблемою є тлумачення тризубу. За останні понад сто років з'явилося до 50 теорій стосовно цього питання. З позицій сучасності ми бачимо хибність розв'язання цієї

проблеми, вивчаючи наявні зображення знаку, коли дослідники та аматори спираються виключно на графічне його зображення.

Історичним спрощенням слід визнати намагання побачити у тризубі якір, сокиру, монограму чи геометричний орнамент. Не витримує іспиту часом і спір щодо територіальної прабатьківщини знаку: східної чи західної³. Не можна ігнорувати й того факту, що в історії України тризуб, як символ, грає не тільки роль державного герба. Має рацію А. Пономарьов, вказуючи: «значення тризубу в українській етнічності троїсте: як знаку державного, національного і релігійного»⁴. Це, власне, визначає безперспективність шукань витоків тризубу у якомусь одному побутовому явищі. Варто, на нашу думку, повернутись до порівняння особливостей тризубу із хрестом та свастикою, які також мають широкий територіальний вжиток й безліч протилежних тлумачень.

Наголосивши на важливості врахування філософського підходу до проблеми, варто застерегти від небезпеки перетворення наукової роботи у довільне фантазування. Досить популярні, навіть сьогодні, твердження про походження тризубу, навіть з Атлантиди. Виникають на цьому ґрунті міфотворчі судження, яким надається перевага перед критичним та аргументованим вивченням джерел.

Однією з особливостей тризубу є постійна змінюваність знаку. Відомо понад 200 різновидів зображень знаку за часів Київської Русі. Можемо з певністю твердити про явище спадкової ускладненості знаків, тобто вони не передавались у спадщину незмінними, як це властиво гербам, а кожний новий князь вносив до зображення якісь зміни. В. Янін навіть висунув теорію, що саме внаслідок втрати знаками можливості постійно видозмінюватись, тризуб й зникає з історичної арени⁵.

Нарешті, п'ятою цікавою рисою тризубу є його дворазове відродження на державному рівні. Спочатку – за часів української революції на початку ХХ ст. та після проголошення Україною незалежності 1991 р.

Розглядаючи процес прийняття державного герба УНР, не можна не помітити, що початково тризуб не вважався вдалим знаком для нового герба. Михайло Грушевський писав: «Ми хочемо творити новий лад... й емблема мусить бути нова, щоб не було підозри в

замислах відродження старого»⁶. Він пропонував взяти за фігури герба золоті зірки на синьому полі, або золоті літери «У» чи «УНР» на синьому полі, або золотий плуг на синьому полі, довкола якого розмістити історичні герби різних регіонів чи земель України⁷.

Г.Нарбут та В.Модзалевський вважали, що в основу герба слід покласти емблему козака із самопалом на блакитному полі⁸. Галицький історик К. Широцький та його київський колега В. Різниченко твердили, що тільки архангел Михаїл може стати загальноукраїнським гербом⁹.

Справу на користь тризуба вирішив вихід перших банківських білетів та поштових марок (замінників монет), на яких державною емблемою було зображено саме тризуб. Після прийняття IV Універсалу, М.Грушевський виступив з заявою, де вказувалось, що «найбільш натуральна річ для України – звернутись до тих старих державних знаків, які вживалися нею за старих часів»¹⁰. Голова Центральної Ради мав на увазі тризуб князя Володимира, який 1 березня 1918 р. був затверджений гербом УНР. Після поразки української революції тризуб залишився символом українського національного руху різних політичних орієнтацій, тому затвердження тризуба на державному рівні у сучасну добу символізує зв'язок як з державотворчими традиціями Київської Русі, так і з боротьбою за державність на початку та впродовж XX ст.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що доля тризубу дозволяє говорити про те, що знак є справжнім історичним феноменом. Перед геральдичною наукою ще стоїть завдання створити якісно новий концептуальний підхід до його історії. Враховуючи нестихаючі ідеологічні пристрасті довкола цього питання, бажано особливу увагу науковців привертати до всебічного об'єктивного вивчення знаку, яке б ґрунтувалось на критичному аналізі джерел, здійсненому у контексті загальної історії України.

¹ Грінченко Б. Словарь української мови. – К., 1909. – Т.4. – С.283.

² Братко О. Нащадки Святої Трійці. – К., 1992. – С.20.

³ Див.: Пастернак О. Пояснення тризуба. – К., 1992; Національна символіка України. – Пам'ятки України. – 1990 та ін.

⁴ Пономарьов А. Українська етнографія. – К., 1994. – С.164.

⁵ Янин В. Актовые печати древней Руси. – М.; Л.: 1970.

⁶ Цит. за: Сергійчук В. Доля української національної символіки. – К., 1990. – С.11.

⁷ Там само.

⁸ Наука і суспільство. – 1990. – № 8. – С. 16.

⁹ Панченко В. Герб Києва // Київська старовина. – 1994. – № 3.

¹⁰ Див.: Гломозда К., Яневський Д. Історичні гербові відмінності та кольори прапорів України // УІЖ. – 1990. – № 4.

Оксана Доброван

Надія Доброван

Віктор Соколов

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ І НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

(з досвіду краєзнавчих та соціологічних досліджень)

Важливою детермінантою пробудження народу, національного поступу є державницька ідея. Національний розвій є насамперед процесом політичним, бо його кінцевий результат – національна незалежність та утворення незалежної Держави, як гаранта політичної свободи народу¹. Однією з характерних рис життя сучасного суспільства України є звернення до своїх коренів, інтерес до вивчення історії, формування національної свідомості народу. Як вже не раз було в минулому, важливі зміни в суспільно – політичному житті країни викликали підвищену увагу до історико – політичних досліджень².

За останнє десятиріччя національно-культурного відродження